

Світельська-Дірко С.В. Місце і роль казок у формуванні світоглядних орієнтацій молодших школярів у сучасній науковій літературі // Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 251-256.

УДК 378.1

С. В. Світельська-Дірко,
здобувач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МІСЦЕ І РОЛЬ КАЗОК У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядається використання різними авторами місця і ролі казок у формуванні світоглядних орієнтирів школярів молодших класів. Подано ряд авторів і їх погляд стосовно казкової тематики.

В статье рассматривается использование разными авторами место и роль сказок в формировании мировоззренческих ориентиров школьников младших классов. Подан ряд авторов и их взгляд относительно сказочной тематики.

The using by different authors the place and role of fairy-tales in forming the world views orientations in schoolboys of junior classes are examined in the article. The enumeration of the authors and their opinions as for the fairy-tale subject are represented.

Сьогодні в педагогічній науці доведено, що орієнтація на творчі підходи є світоглядною установкою на сучасну систему освіти і виховання з особливим акцентом на школярів молодшого віку. Тож попри певну царину досліджень місця і ролі казки в формуванні світоглядних орієнтирів засобами казки, в українській і зарубіжній літературі маємо в цій сфері нерозорене поле, яке вимагає ґрунтового дослідження, узагальнення результатів, отриманих цілою плеядою вчених.

Мета дослідження: висвітлити доробок науковців у наукових розвідках ролі і змісту казки в системі формування світоглядних орієнтацій школярів молодших класів.

Як зазначають українські науковці, збирання та видання народних казок в Україні фактично почалося з ХІХ століття. Як і в інших європейських країнах, пише Л.Дунаєвська, важку відповідальну працю по збиранню і вивченню народної творчості взяли на себе письменники, передові діячі культури [1, с.16].

Важливу духовну насагу у процесі формування світоглядних орієнтирів несуть *“Бабині казки”* Бориса Антонечко-Давидовича, де казкові сюжети переплітаються з реальністю і виконують практично роль реальних настанов поведінки людини [2]. Теплом, ніжністю до всього живого проникнуті казки, оповідання та повісті Лариси Письменної. В них розкрита правда життя, часто жорстока, на перший погляд невинуватана, але, з іншого боку, глибоко раціоналізована важкими ригорами життя. Ірина Шкаровська тепло пише про письменницю: “Вона тонко відчуває природу (цим позначені всі без винятку її книжки), любить звірів і вміє прищепити дітям любов до всього живого. Робить вона це ненів’язливо, легко, невимушено, наче веде з хлопцями і дівчатками неквапливу та щиру розмову” [3, с. 7].

Сьогодні ролі і місцю казки в духовному житті суспільства присвячено як у вітчизняній так і зарубіжній літературі значна кількість наукових праць, але предметом нашого дослідження є висвітлення казки як засобу формування світогляду не взагалі, а в освітньому процесі, адже саме тут найбільш її вагоме місце у формуванні світоглядних орієнтацій школярів, особливо в початкових класах. І тут слід відзначити праці, де автори відзначають, що попри великий масив літератури щодо різних аспектів казки, нині назріла нагальна необхідність в розробці спеціального психолого-педагогічного напрямку, який би займався проблемою навчальної казки, адже в умовах глобалізації, її роль незмірно зростає. Цей ріст детермінований редуційними проявами релігійних та міфологічних інститутів, ознакою чого є раціоналізація всіх сфер суспільного життя і, особливо, формування особистості молодших школярів. Зазначимо, що ця проблема стояла і стоїть в полі уваги педагогів, психологів, філософів, культурологів [4, с. 32-36; 5; 6, с. 30-38].

Широко і глибоко подані проблеми формування української усної творчості і місце в ній казки в підручнику “Українська усна народна творчість”, авторами якого є Мар’яна Лановик і Зоряна Лановик.

Говорячи про роль і місце казки в формуванні світоглядних орієнтацій не слід обмежуватись суто “казковим матеріалом”. Такими джерелами є і інші джерела, в тій чи іншій мірі споріднені з казкою. Як слушно зазначають Мар’яна і Зоряна Лановики, мотиви казок зустрічаються вже в проповідницькій і полемічній літературі як ілюстрації до дидактичних та моральних настанов. Зокрема у І.Галятовського, творах І.Вишенського І.Радивиловського, Ф.Прокоповича та ін. зустрічається казковий матеріал спрямований на формування світогляду людини.

З казковою прозою споріднена творчість Г.Сковороди: “Басни Харьковские”. В “Енеїді” І.Котляревського головному її героєві Енею допомагають чудодійні предмети-помічники; гілка золотої яблуні відкриває шлях до пекла; зустріч Енея з Сівіллою відбувається у стилі народного епосу традиційної картини зустрічі героя з Бабою-Ягою у хатці на курячій ніжці тощо [7, с. 477].

Як зазначають дослідники казок, казка іноді перегукується своїм змістом із міфом. Зазначимо, що ряд вітчизняних та зарубіжних учених, опираючись на дослідження Дж.Фрезера, притримується думки, що казка тісно пов’язана з обрядом, ритуалом тобто з міфом, тому вона зберігає давні форми мислення, трактування дійсності, магічно-ритуальні погляди. На походження казки з міфу вказував й В.Гнатюк. Він наголошував: “Коли в 19 ст. учені звернули увагу на казки, зараз винирнуло питання, звідки вони взялися і як пояснити велику подібність поодиноких казок у різних народів. Зразу уважали їх за винахід середньовічних трубадурів та арабів. Потім висловлювали погляд, що міфологія одної епохи переміняється в поезію дальшої епохи, а поезія в казки ще дальшої. Тому *казки належить уважати за наймолодшу форму міфів.*” (курсив наш. – С.Світельська-Дірко). Опіраючись на дослідження братів Грімм, М.Міллера та теорію Бенфея, В. Гнатюк вважав, зазначають Мар’яна та Зоряна Лановики, що українські казки належить уважати за останки тих давніх арійських міфів. На спорідненість казки і міфу вказує і Л.Білецький у праці “Основи української літературно-наукової критики”.

Вчений зазначає, що у казці правда “не є зовнішнього змісту; в ній правда внутрішня, ідеальна, як відблиск релігійної ідеї, що перейшла від первісного міфу. Через те в ній фантазія вільніша... Отже казка є ніщо інше, як старовинні міфи, що витворилися і перейшли на землю ще за часів індоєвропейських. Міфічне зерно залилося цілим як головний мотив, як сенс казки. Казка має космополітичне значення. Критерієм дослідження казки є порівняльна міфологія; метод дослідження міфології казок – порівняльний” [8, с. 247].

Відомо, наголошує Андрій Білецький, що в кожного народу від найдавніших часів його існування зберігаються перекази, де справжнє, історичне переплітається з вигаданим. У них дійовими особами виступають не лише звичайні люди, але й казкові істоти, витвори багатющої народної фантазії: безсмертні боги, демони, напівбоги, могутні герої, небувалі тварини, велетні, карлики, всякі потвори. Згадаймо, наприклад, кентаврів – напівлюдей-напівконей з грецьких міфів, крилатого коня Пегаса, Сфінкса – левицю з жіночою головою, Химеру і т.д. У міфах, зазначає А.Білецький, відбуваються найнеймовірніші події-чудеса. Люди незвичайним способом перетворюються на тварин і на рослини [9, с. 6].

Випукло розкрита суть казки порівняно з билинами, загадками тощо в книзі “Хрестоматія з фольклору” складена Ф.М.Селивановим. Казка, стверджується в “Хрестоматії по фольклору”, як і билина, поговорка, загадка та інші види усної народної творчості називають фольклором, тобто народна мудрість, народне знання. Так як роман, повість, поема, ліричний вірш – жанри літератури так і казка, билина, поговорка, загадка – жанри фольклору. Твори літератури поширюються з допомогою книги, тоді як фольклор – усно. Але, як зазначається в “Хрестоматії з фольклору”, фольклор появився задовго до літератури і випрацював свою систему художніх засобів, яка сприяла збереженню і передачі твору.

Велике виховне навантаження несе на собі збір казок І.Франка під назвою “Коли ще звірі говорили”. Великий українець І.Франко, іменем якого названі численні навчальні заклади (в тому числі і Житомирський державний університет) здійснив як виразилась Л.Дунаєвська, “блискучу інтерпретацію всесвітньовідомої теми так званого плутовського роману про лиса, до якої ще в XII столітті звернулися французькі, а пізніше західноєвропейські письменники багатьох національностей [10, с.12]. За останні десятиліття значний

казковий матеріал з яскраво вираженою світоглядною проблематикою накопили М.Возняк, Г.Сухобрус, В.Юзвенко, І.Березовський (якому, як зазначає Л.Дунаєвська, належить перше наукове видання казок про тварин), В.Бойко, О.Бріцина та ін. Надією як на невмирущий пласт фольклору світяться праці В.Бандурака, Л.Дем'яна, І.Чендея, М.Івасюка тощо. Як зазначають чисельні дослідники казкового епосу, казки за своїм жанром діляться на три групи: *культово-анімістичні (міфологічні) казки*, де найбільшу групу складають казки про тварин; *соціально-побутові казки*; *чарівні (героїчні) казки* [11, с. 407-474; 12, с. 3-10].

Як слушно стверджують Мар'яна і Зоряна Лановики, найбільшу групу казкового народного епосу складають чарівні (героїчні) казки. Інколи їх ще називають фантастичними. Вони носять виразний історичний характер. Герої цих казок мали реальних прототипів, таких людей було багато як в княжих дружинах так і серед поодинокіх лицарів. Проте не тільки героїчні казки, наголошують вчені, формують позитивні світоглядні орієнтири, але чарівні казки включають в себе такі, що майже позбавлені або й зовсім позбавлені героїки. Наприклад, це твори типу “Дванадцять місяців”, “Лускунчик”, “Про дідову та бабину дочку” тощо. В цих казках основною героїнею чи героєм постає знедолена людина, яка зазнає кривд в родинному колі і отримує підтримку з боку випадкових добрих людей чи казкових персонажів.

Спираючись на мотивацію цього жанру казок, слід наголосити на позитивний характер світоглядних орієнтирів. Так, наприклад, коли якась дія спрямована на досягнення добра, то засоби, які б вони не були не засуджуються. Помічник головного героя (тварина, птах, Баба-яга) сприймаються позитивно, навіть якщо завдає шкоди іншим персонажам казки (суб'єктам зла). Зазначимо, що такий підхід був характерний дохристиянській ментальності людей. Отже формування світоглядних орієнтацій в окремих казках набирало дещо іншого змісту ніж в казках християнської доби. І якщо в казках епохи християнства домінує засада прощення ворогам, то в дохристиянських казках головний герой (“свій”) виходить переможцем зі світу “чужих” або “мертвих” [13, с. 428-430].

І зміст перемоги не може бути паліативним. Він однозначний. Вже понад 150 років світ захоплюється казками Ханса Крістіана Андерсена. Написані вони, в основному в культово-анімістичному (міфологічному) і соціально-побутовому жанрі. К.Паустовський

писав про автора, коли він ще був на зорі свого дитинства: “У всій небагатій різноманітності людей, незначних подій, фарб і звуків, які оточували тихого хлопчика, він (*Андерсен. – Світельська-Дірко*) находив поводи для того, щоб видумувати незвичайні історії”.

Поки що він був дуже малим, щоб рішитися розповідати ці історії дорослим. Рішучість прийшла пізніше. Тоді вияснилося, що ці історії називаються казками, дають людям причину для розмірковувань і роблять їх дуже щасливими” [14, с. 6].

Висновки. Сьогодні казка є одним з головних чинників формування світоглядних орієнтирів школярів молодших класів. Проста і доступна за змістом, лапідарна за формою, вона підготовує школяра до розуміння і утвердження в його свідомості добра, виробляє світоглядний імунітет проти всіляких форм лицемірства, несправедливості, знущань над бідними і знедоленими. Казка – це заклик до віри в торжество справедливості, гуманізму. І цю ідею пронесли через віки видатні творці і збирачі казок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дунаєвська Л. Колиска добрих див // *Українські народні казки*. К.: Веселка, 1990 – С. 3-16.
2. Антоненко-Давидович Ч.Б. Бабині казки. – Львів: Каменяр, 1991. – 152 с.
3. Шкаровська І. Твій добрий друг // *Письменна Лариса. Тисяча вікон і один журавель*. – К.: Веселка, 1984. – 509 с.
4. Вознюк А.В. Изменение традиционной парадигмы преподавания точных дисциплин: от мифа и сказки к подлинному пониманию вселенной // *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия педагогика, психология*. – 2010. – № 2 (2). – С. 32-36.
5. Вознюк О.В. Місце казки в освітньому процесі // *PADDHATI міждисциплінарний методологічний мережевий журнал*.
6. Вознюк О.В. Місце казки у дошкільному вихованні та початковій освіті // *Інноваційний досвід педагогів дошкільної та початкової освіти Житомирщини: збірник науково-методичних праць / за заг.ред. В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник*. – Житомир: ФОП Левковець, 2012. – С. 30-38.
7. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Підручник. – 4-е вид. К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
8. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. К.: Либідь, 1998. – 247 с.
9. Білецький А. Міфи Еллади. Передмова. // *Крилатий кінь. Міфи давньої Греції*. – К.: Веселка, 1983. – С.5-12.

10. Дунаєвська Л. Ця казка на білих лапах...// Українські народні казки.— К.: Веселка, 1992. — С. 12.

11. Дунаєвська Л. Скарб нашого дитинства // Золота книга казок. — К.: Веселка, 1990. — 430 с.

12. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. — 4-е вид. — К.: Знання-Прес, 2006. — 591 с.

13. Юзвенко В.А. Чарівний світ народної оповідальної творчості // Українські народні казки, легенди, анекдоти. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ Молодь, 1989. — С. 3-12.

14. Паустовский К. Великий сказочник // Ханс Кристиан Андерсен. Сказки, рассказанные для детей. — Одеса: Маяк, 1993. — 400 с.